

Delictes societaris

Gonzalo Quintero Olivares

PID_00188249

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Qüestions comunes	7
1.1. L'objecte de protecció	7
1.2. La coordinació entre el dret penal i el dret mercantil	8
1.3. L'autoria i la participació. La naturalesa especial d'aquests delictes: el concepte d' <i>administrador de fet</i> o <i>de dret</i>	8
1.4. El concepte de <i>societat</i>	10
1.5. Les condicions de procedibilitat	11
2. La falsedat en els comptes	13
2.1. La formulació juridicopenal de la infracció	15
2.2. L'acció típica i l'objecte d'aquesta acció	16
2.3. El perjudici i la legitimació per a perseguir	17
2.4. Els subjectes responsables	18
2.5. La qualificació de la pena	19
3. La infidelitat dels òrgans socials	20
3.1. El comportament punible	21
3.1.1. Els subjectes	21
3.1.2. La conducta típica	21
4. La imposició o l'aprofitament d'acords lesius	23
4.1. El comportament típic	23
4.1.1. Els subjectes actius	23
4.1.2. La configuració d'una majoria fictícia	24
4.1.3. L'acord lesiu	25
4.1.4. Les hipòtesis concursals	25
5. L'obstrucció de l'exercici dels drets inherents a la condició de soci	26
5.1. Els drets objecte de tutela penal	27
5.2. El comportament típic	28
6. L'impediment a la inspecció o la supervisió	29
7. L'administració fraudulenta	31
7.1. La funció d'aquest delicte	31
7.2. La conducta típica	32

7.2.1. Els autors	32
7.2.2. Les modalitats de comissió	32
7.2.3. El resultat	32
7.2.4. Les penes imposables	33
Resum	34
Exercicis d'autoavaluació	37
Solucionari	39
Glossari	40
Bibliografia	41

Introducció

La intervenció del dret penal, mitjançant les figures delictives tipificades en el capítol XII del títol XIII, en la disciplina del comportament que han de mostrar les societats mercantils és, sens dubte, una de les decisions politicocriminals de més envergadura que s'han pres. Això no significa, tanmateix, que el nostre dret penal hagués quedat totalment inactiu davant la participació de persones jurídiques –o dels seus directius o òrgans– en comportaments criminals.

No obstant això, el fet realment nou és que es tipifiquen alguns comportaments habituals en el si de les societats mercantils per a tutelar que la seva actuació estigui d'acord amb les regles del mercat en una economia capitalista. En realitat, solament es reconeix una evidència: la importància del funcionament correcte de les societats mercantils en el sistema econòmic.

Objectius

En aquest mòdul didàctic hi ha els continguts i les eines procedimentals indispensables perquè assolis els objectius següents:

- 1.** Analitzar la configuració dels delictes societaris en el Codi penal de 1995 i les qüestions que hi són comunes, i captar les raons que justifiquen la creació d'aquest nou capítol.
- 2.** Estudiar els elements típics de la falsedat societària.
- 3.** Diferenciar el delicte de falsedat societària de la falsedat en document mercantil genèrica.
- 4.** Estudiar els elements que configuren el delicte d'infidelitat dels òrgans socials.
- 5.** Conèixer els elements típics del delicte d'imposició o aprofitament d'acords lesius.
- 6.** Estudiar el delicte d'obstrucció en l'exercici dels drets inherents a la condició de soci.
- 7.** Analitzar els elements típics del delicte d'impediment a la inspecció o supervisió.
- 8.** Analitzar els elements típics del delicte d'administració social fraudulenta.
- 9.** Diferenciar l'administració social fraudulenta de l'apropiació indeguda.

1. Qüestions comunes

1.1. L'objecte de protecció

Quan parlem de **delictes societaris**, ens trobem davant delictes genuïnament econòmics. El fet que els béns jurídics que es puguin individualitzar en el si de les figures delictives concretes s'hagin d'adscriure a una titularitat privada (per exemple, els drets patrimonials o polítics dels accionistes) no entela la consideració supraindividual d'aquests béns. No obstant això, fora d'aquest grup se situen delictes com els concursals o els relatius a la propietat industrial, que també incideixen en la normalitat de la vida financera.

Els delictes societaris operen com a vertaderes barreres de contenció encaminades a prevenir o evitar danys importants per als diferents i múltiples interessos col·lectius: la competència, el mercat, els consumidors, la Hisenda Pública, els drets dels treballadors, el sistema creditici, etc. En definitiva, la tutela de la veracitat de la informació social, del capital social, del patrimoni dels accionistes, dels seus drets de participació i control, etc., implica la protecció d'un dels mecanismes més importants de participació dels ciutadans en el sistema econòmic. Cal considerar el que signifiquen les societats mercantils en el funcionament de l'economia de mercat.

El nostre ordenament conté un ampli ventall de normes no penals que són les que disciplinen principalment el comportament de les societats mercantils, que ja preveuen uns mecanismes de control i reparació dels danys que es puguin derivar del comportament incorrecte i abusiu d'aquestes institucions o dels seus òrgans d'administració. Per tant, la legitimació de la intervenció penal ha de tenir uns arguments afegits sòlids, tant des de la perspectiva de la importància dels objectes jurídics tutelats com de la ineficàcia –enfront de determinats atacs– de la legislació civil, mercantil i administrativa.

El Codi penal solament castiga alguns comportaments abusius duts a terme per algun dels membres de la societat –normalment els administradors– en detriment de la integritat i els interessos de la mateixa societat o de la resta dels socis.

Que la selecció del que mereix intervenció penal sigui encertada ja és una altra qüestió, a la qual es pot respondre negativament per les raons que de seguida detallarem.

1.2. La coordinació entre el dret penal i el dret mercantil

Aquests delictes s'han d'estudiar tenint en compte que les descripcions que se'n fan transiten pel marc previ del dret mercantil societari. Per això és habitual la proliferació d'elements normatius carregats de significació extrapenal i la importància de les lleis que disciplinen la constitució i el funcionament de les societats mercantils.

No obstant això, el dret penal tampoc no es pot convertir en un instrument merament sancionador dels supòsits il·lícits que ja es descriuen en l'àmbit mercantil. En conseqüència, cal afirmar també l'autonomia del dret penal en l'àmbit societari, i comprendre es actuació perquè es lesionen interessos que desborden l'estricta àmbit del que és societari, encara que cal tornar a assumir que, desgraciadament, aquesta condició no es compleix sempre atès que el Codi penal no ha complert en tots els casos adequadament el principi d'últim recurs o *ultima ratio*.

1.3. L'autoria i la participació. La naturalesa especial d'aquests delictes: el concepte d'*administrador de fet o de dret*

En termes d'autoria, ens trobem davant delictes especials. Solament es poden considerar com a autors del fet els subjectes que presentin les característiques descrites en els tipus delictius. En els altres casos, la responsabilitat penal també es podrà afirmar –en la mesura de l'aportació concreta de cada individu–, però aleshores serà en concepte de partícip, és a dir, d'inductor, cooperador necessari o còmplice.

El Codi penal limita la capacitat per a l'autoria d'un delictes societari als administradors, als accionistes i als socis. El Codi penal equipara aquests als administradors de fet i de dret.

Abans d'entrar en el problema de l'administració de fet, cal advertir que l'òrgan necessari i permanent d'administració de les societats pot ser de les maneres següents:

- Òrgan unipersonal (administrador únic).
- Òrgan pluripersonal de funcionament solidari (administradors solidaris).
- Òrgan pluripersonal de funcionament mancomunat (administradors mancomunats).
- Òrgan pluripersonal de funcionament col·legiat (consell d'administració).
- Òrgan unipersonal especial: administrador de societats en crisi o concurs.

No obstant això, les decisions relatives a l'explotació econòmica de l'objecte social i al funcionament normal de la societat s'acostumen a concentrar en unes quantes persones, que amb freqüència no pertanyen a l'òrgan d'administració de la societat. Aquestes persones són els **administradors de fet**.

L'administrador de fet és la persona, física o jurídica, directament o per representació, de manera delegada o com a fruit d'un apoderament, que exerceix realment les funcions de gestió o d'administració de la societat. Aquesta persona pot ser autora d'un delictes societari.

El concepte d'*administrador de fet* o *de dret* va entrar en el dret penal precisament per mitjà dels delictes societaris. Es tracta d'un concepte que no es deriva del dret mercantil; és cert, però, que el Codi penal tampoc no vol una submissió completa als conceptes mercantils, ni tan sols en el que s'ha d'entendre com a *societat*, i en conseqüència ser l'objecte d'atenció d'una sèrie de preceptes penals. L'article 297 del Codi penal, que defineix el que és una societat a l'efecte penal, ni es remet ni utilitza conceptes mercantils, i es manifesta així precisament per superar les polèmiques sobre la naturalesa jurídica d'algunes agrupacions de persones, de les quals ofereix una sèrie d'exemples, i que declara societats perquè per al compliment de les seves finalitats participen de manera permanent en el mercat. A més, això és coherent amb la referència contínua a societats constituïdes o en formació.

Cal advertir que les anàlisis mercantilistes de la qüestió no són incorrectes, però poden ser insuficients. És veritat que una primera i important funció de la fórmula "administrador de fet o de dret" és evitar la impunitat dels qui actuen en el mercat (requisit de l'art. 297) però per la raó que sigui no hagin complert les condicions necessàries segons la legislació societària per a regularitzar la condició de societat i el càrrec d'administrador. Si recordem, però, que en el Codi penal hi entren com a societats ens que no estan sotmesos al dret societari, i en els quals, en molts casos, ni tan sols hi ha la figura de l'administrador, decau una part de l'explicació. A això s'hi ha d'afegir que, fins i tot en una valoració mercantil del problema, si del que es tracta és de decidir qui té el poder en el si d'una societat –sense necessitat d'entrar en poders fàctics o exteriors–, cal recordar que els òrgans d'administració poden tenir diferents formes d'organització i, d'altra banda, que el poder de decisió pot estar en mans de persones que no pertanyin a aquests òrgans d'administració.

Com és lògic, el problema més complicat és el de decidir qui s'ha de considerar administrador de fet. Aquí s'obren diferents possibilitats, però si ens atenim a una anàlisi exclusivament penal, caldrà abandonar raonaments mercantilistes, i treballar a partir de raonaments estrictament penals, cosa que obliga a incloure en el concepte tota persona, física o jurídica, que directament o per representació exerceixi realment les funcions de gestió o administració de la societat, imposant la seva voluntat com a voluntat decisòria, fins i tot en el cas que no tingui en la societat cap càrrec, o que ni tan sols en sigui accionista, ja que les accions poden estar a nom d'un mer fiduciari. Si és així, podrà cometre un delictes societari a títol d'autor.

Com s'entén fàcilment, la configuració d'un concepte com el d'*administrador de fet* no es pot resoldre amb una pura descripció de llenguatge *vulgar*, que es reduiria a dir que aquest administrador és el personatge "que mana de debò". Això, d'una banda, és massa tosc, i, de l'altra, no es pot transformar en una espècie de presumpció *iuris et de iure* en virtut de la qual aquest possible poder fàctic transformi qui el tingui en *autor necessari* de qualsevol fet delictiu que es produeixi en el marc de l'activitat societària. Fa falta alguna cosa més:

1) En primer lloc, el domini de fet, no sobre les decisions significatives, sinó sobre la decisió concreta que hagi donat lloc a la lesió o posada en perill d'un bé jurídic.

2) En segon lloc, la imputació d'un fet delictiu no es conforma amb el fet que algú sigui el detentor del poder, sinó que es requereix que el fet criminal hagi esdevingut en l'àmbit de decisió o de previsió *normal* d'aquest fet criminal. Aquesta referència a la *normalitat* del seu poder es tradueix en una idea simple però fàcil d'entendre, és a dir que en el si de l'empresa se sàpiga que aquesta classe de decisions són de les que depenen de la voluntat d'aquest subjecte.

No cal deixar-se arrossegar per la idea de la *singularitat* de l'administrador de fet, ja que res no obsta perquè aquest lloc l'ocupi una persona jurídica –en aquest cas caldrà determinar qui és dins de l'empresa la persona física que controla les decisions o que obra com si fos l'empresa mateixa– sinó tampoc perquè l'ocupi un conjunt de persones, per exemple, segons es diu en doctrina, tot el consell d'administració o una part dels seus membres. Es pot donar una situació de coautoría que impliqui a tots els membres d'un consell d'administració o a una part, encara que cal evitar el simplisme d'entendre que pel sol fet de pertànyer al consell *necessàriament* hagin de ser *tots* coautors. En l'àmbit mercantil, poden salvar la seva responsabilitat els consellers que hagin votat en contra i s'hagin oposat a l'execució de l'acte, si bé és necessari analitzar llavors la qüestió en el si del problema general de la comissió per omissió.

1.4. El concepte de societat

L'article 297 del Codi penal defineix el que s'ha d'entendre per *societat* en l'àmbit jurídic penal, per a traçar el cercle en què s'ha de desplegar efectivament la tipificació dels supòsits il·lícits societaris.

Article 297 del Codi penal

"Als efectes d'aquest capítol s'entén per societat tota cooperativa, caixa d'estalvis, mútua, entitat financera o de crèdit, fundació, societat mercantil o qualsevol altra entitat de naturalesa anàloga que per complir les seves finalitats participi de manera permanent en el mercat."

El precepte no solament inclou les societats mercantils, sinó que afegeix les cooperatives i, més endavant, les caixes d'estalvis. No es tracta d'una llei penal en blanc que requereixi un complement en la normativa societària. Precisament, la intenció del legislador penal en aquest cas ha estat la de situar-se per

sobre de la polèmica generada entorn de la naturalesa jurídica de determinades associacions. No és tan important la forma societària (civil o mercantil) en si com el fet que l'entitat "per complir les seves finalitats participi de manera permanent en el mercat", que és la dada bàsica i el vertader element definidor del concepte per al dret penal. La fórmula, no obstant això, té inconvenients i ha estat per això criticada.

La llei penal permet la imputació dels fets delictius encara que la societat no hagi acabat el procés de constitució. Concretament, el nostre codi fa referència a una "societat constituïda o en formació" (quan la societat encara no hagi estat inscrita en el registre mercantil, moment en què adquireix personalitat jurídica). El temps que pugui transcórrer entre la constitució de la societat en escriptura pública i la seva inscripció permet que els socis, els administradors o els representants actuïn en el mercat o en els negocis. La Llei de societats anònimes (LSA) preveu aquesta eventualitat i estipula la validesa i l'eficàcia de les actuacions i els diferents mitjans de responsabilitat i garantia per a tercers.

El problema sorgeix quan en la normativa societària es detecta una figura anàloga a l'anterior però amb característiques diferenciades i un règim de responsabilitat i garantia diferent: la **societat irregular**.

Es consideren societats irregulars les que, havent passat un any de l'atorgament de l'escriptura constitucional, no han sol·licitat la inscripció en el registre mercantil. És evident que aquí sorgeix un problema: la situació penal en què queden les anomenades *societats irregulars*, o, dit d'una altra manera, si és aplicable a aquestes societats el dret penal societari.

Segons la definició àmplia de *societat* que estableix l'article 297, es podria considerar que les societats irregulars també compleixen les exigències del precepte. Ara bé, els tipus de delictes societaris solament es refereixen a les societats constituïdes o en formació, i res no autoritza a fer-ne una interpretació extensiva. L'aparent pretensió omnicomprendiva que té l'article 297 s'ha de matisar, ja que en aquests delictes es protegeix *especialment la societat i els seus socis*, i admetre que aquesta protecció s'ha d'estendre als qui no han volgut complir les previsions del dret societari resulta excessiu. D'altra banda, cal recordar que en les societats irregulars regeix el règim de responsabilitat universal de tots els seus membres, cosa que aporta un argument econòmic també considerable amb vista a negar la possibilitat d'aplicar aquests tipus.

1.5. Les condicions de procedibilitat

L'article 296 del Codi penal permet atribuir als delictes societaris la condició de **semiprivats**, ja que exigeix la denúncia de la persona ofesa o del seu representant legal per a poder-los perseguir, tret que es tracti de supòsits en què la

comissió del delicte afecti els interessos generals o una pluralitat de persones. En aquest cas, l'article 296.2 del Codi penal exclou la necessitat d'aquesta denúncia prèvia.

Si es tracta de supòsits en què la llei penal requereix una denúncia i la persona ofesa és menor d'edat, incapac o desvalguda, a part del representant legal, també pot fer la denúncia el ministeri fiscal mateix, d'acord amb el que estableix l'article 296.1 del Codi penal.

2. La falsedat en els comptes

El capítol XIII comença amb la descripció del delicte de falsedat en els comptes o altres documents.

Article 290 del Codi penal

"Els administradors, de fet o de dret, d'una societat constituïda o en formació, que falsegin els comptes anuals o altres documents que hagin de reflectir la situació jurídica o econòmica de l'entitat, de manera idònia per causar un perjudici econòmic a aquesta, a algun dels seus socis o a un tercer, han de ser castigats amb la pena de presó d'un a tres anys i multa de sis a dotze mesos.

Si s'arriba a causar el perjudici econòmic, les penes s'han d'imposar en la meitat superior."

Cal assenyalar, d'entrada, que la doctrina espanyola que va rebre el nou Codi dubtava que aquest article calgués, perquè entenia que ja n'hi havia prou amb la falsedat en document mercantil (art. 392 en relació amb l'art. 390 del Codi penal). Aquesta crítica passa per alt els efectes de la destipificació de les falsedats ideològiques comeses per particulars que havia decidit el Codi penal de 1995; per tant, si no existís aquest precepte aquestes falsedats de la informació financera serien impunes.

Una altra cosa és el que calgui entendre que té cabuda en aquesta figura delictiva. Per començar, i no és poc, el legislador va prescindir d'indicar a quines classes de societats mercantils es refereix el tipus, de manera que és o pot ser molt diferent la situació segons que es tracti de companyies que cotitzin en borsa o no. El sentit de moltes de les crítiques que tot seguit es formulen està vinculat a la idea (preconcebuda) que es tracti de societats les accions de les quals cotitzen en borsa. Això no vol dir, de cap manera, que les altres companyies no puguin provocar conflictes per mitjà de la deformació de la seva informació comptable, però necessàriament seran diferents.

En el delicte de falsificació de la comptabilitat, i convé avançar-ho ara, es reproduirà una disputa constant per tot el que concerneix els delictes societaris: la discrepància radical entre els qui els analitzen amb mentalitat "patrimonial", com si es tractés de delictes "especials" contra el patrimoni, i la dels qui amb raó consideren que per a això no hauria calgut crear-los sinó que n'hi hauria hagut prou de modificar lleument els plets clàssics contra la propietat. Això vol dir que els delictes econòmics han de tenir la seva pròpia naturalesa i que el que s'hagi d'entendre per *perjudici*, *perjudicat* i *consumació* en un delicte econòmic no és ni ha pas de ser el mateix que un delicte patrimonial. Precisament per això el que s'ha analitzar és si la falsedat dels balanços és un problema exclusiu dels socis o si per contra hi entra en joc un interès suprasocietari.

La veritat, però, és que el tenor del text legal propicia arribar a conclusions que desdibuixen aquest caràcter de delicte econòmic. N'hi ha prou de prendre en consideració, alhora, la referència al fet que la *falsedat ha de ser idònia per a causar un perjudici a la societat*, als seus socis o a un tercer juntament amb l'exigència establerta en l'article 296 del Codi penal, en relació amb la legítimació per a perseguir, de tenir la condició d'agreujat, perquè a partir d'això es pugui sostenir una tesi patrimonial, ja que la condició d'agreujat fins i tot essent diferent de la de perjudicat (que és aquell que ha perdut part del seu propi patrimoni) se sobreposa a la descripció legal (idoneïtat de la falsedat per a causar un perjudici a la societat, als seus socis o a un tercer), i per aquest camí s'arriba fàcilment a la idea que agreujat i perjudicat ha de ser, en el fons, el mateix.

A això s'hi afegeix la tesi sostinguda per alguns comentaristes, segons els quals quan *a més* es cometin delictes utilitzant aquesta via per a ocultar-los (per exemple, apropiacions indegudes comeses per l'administrador) es pugui defensar la tesi de l'absorció de la falsedat comptable (instrumental) pel delicte fi.

El problema de la superposició normativa contribueix a crear més confusió, cosa que no afecta solament aquest delicte: la concurrència simultània del dret mercantil, el dret administratiu i el dret penal sobre la mateixa matèria i amb descripcions de fets o accions molt similars. El problema, a més, tendeix a créixer, si ens atenim a les informacions. Les últimes observacions enllacen amb un problema que no afecta solament un augment de les competències sancionadores administratives de la Comissió Nacional del Mercat de Valors (CNMV) per als casos d'informació financera fosca, deformada o falsa.

És cert que aquest fenomen d'*encavalcament de lleis* no és ni nou ni únic. Quan ja tenim, però, un problema difícil per a precisar el sentit que ha de tenir aquesta figura penal és indubtable que la concurrència d'altres lleis no fa sinó dificultar la tasca; i això, a la fi, solament redunda en la ineficàcia del precepte penal, que per mor d'una particular idea judicial sobre el que és el principi d'intervenció mínima acaba essent sempre postergat després de la invocació d'una norma no penal per si mateixa suficient per a donar resposta al problema.

En el fons, el que s'ha dit en relació amb la *naturalesa* del nou delicte de falsificació de la comptabilitat –en doctrina o en jurisprudència encara que sigui en sentències que no apliquen l'article 290 per la prohibició de retroactivitat– es pot resumir en les següents opcions:

- 1) Que és un delicte aliè a la falsedat però amb transcendència patrimonial.
- 2) Que és un delicte de falsedat específic.

Tesi de l'absorció de la falsedat comptable pel delicte fi

Aquesta tesi no s'aplica sempre. De fet, sembla que aquest no ha estat el criteri del Tribunal Suprem en la sentència del cas *Banesto*. També anteriorment, el Tribunal Suprem havia condemnat per falsedat documental comptable, de manera que rebutjava la tesi de l'absorció, i va indicar com a raó de la decisió que no es tractava simplement d'una fal·làcia per a ocultar l'apropiació indeguda, sinó que aquesta fal·làcia *a més* alterava les dades finals de la comptabilitat de l'empresa.

Exemple

Els delictes urbanístics o mediambientals constitueixen exemples d'encavalcament de lleis.

3) Que és un delicte amb component falsari però que té un caràcter que no és ni merament patrimonial ni referent a la funció probatòria o de garantia com seria propi de les falsedats documentals.

Per la nostra banda, pensem que aquesta infracció suscita dues preguntes: el que és en el dret actual i el que hauria de ser en una projecció politicocriminal. La qüestió és fixar-se llavors si hi ha una coincidència raonable entre el que és i el que hauria de ser, i certament si per raons de qualsevol espècie (configuració o persecució) cal arribar a la conclusió que si solament es tracta d'un reforç penal per a obligar al compliment de certes obligacions mercantils, i no s'hi podrà atribuir un caràcter que vagi més enllà de les relacions intrasocietàries i, per això mateix, costarà de trobar una raó sòlida que n'expliqui l'existència com a delicte.

2.1. La formulació juridicopenal de la infracció

El delicte de falsificació de la informació comptable es presenta amb una doble possibilitat d'incriminació, segons que aquesta falsedat es pugui considerar idònia per a causar un perjudici, o bé, cosa que dóna lloc a un agreujament de la pena, que efectivament s'hagi causat aquest perjudici.

Per tant, en aparença, tenim alhora una espècie de delicte de perill i un de resultat. Té gaire sentit, això? Respondre a aquesta pregunta passa per algunes reflexions: si una falsedat no té capacitat per a alterar les funcions que hauria complir la documentació correcta i certa, és que en realitat no és una falsedat per falta de la idoneïtat per a enganyar i perjudicar. Per tant, per al component de falsedat documental que té aquest delicte (encara que sigui parcialment), aquesta indicació és innecessària o redundant; en canvi, però, si s'estima que no es tracta d'una forma encoberta de falsedat perquè no s'estima necessària una conseqüència per a l'eficàcia probatòria (com seria necessari si es tractava d'una autèntica falsedat documental), la conclusió és que aquest delicte és independent de la funció de futur que pugués complir aquesta informació comptable.

Així, doncs, la raó de ser de la infracció no és la tutela de seguretat de les relacions financeres en la mesura que hagin de confiar en la prova que ofereixen aquestes dades comptables, sinó la sanció punitiva del deure que tenen els administradors de les societats de ser veraces en la presentació dels comptes socials.

És palès, doncs, que la decisió general de desincretinar les falsedats en documents mercantils comeses per particulars *no troba excepció en l'article 290 del Codi penal*. Les fonts legals de l'obligació dels administradors són conegudes: Llei de societats anònimes, Reglament d'auditoria de comptes.

La raó de ser d'aquesta obligació, en canvi, és una cosa que (lògicament) no diu expressament cap llei, cosa que ens porta a un dels punts centrals d'aquestes pàgines, això és, si aquesta obligació existeix en interès dels socis, creditors i tercers que es relacionin amb la societat, o si va molt més allà d'aquest àmbit i abasta els interessos de l'Administració pública (tributària, econòmica, social), a la generalitat del sistema financer i a la ciutadania en general. I l'important és entendre que de l'elecció que es faci davant aquesta disjuntiva en depèn el sentit que pugui tenir la intervenció del dret penal.

Una qüestió diferent és la pretensió de castigar aquest falsejament de la informació comptable, fins i tot sense necessitat que ningú no hagi estat perjudicat, solament en nom del perill creat. I això constitueix una decisió important, prescindint de la utilitat pràctica que tingui. Segurament, el legislador de 1995 va voler recollir la línia jurisprudencial anterior al Codi, en virtut del qual les falsedats en documents mercantils es podien castigar sense esperar si havia resultat afectada la funció probatòria o no. En l'article 290 del Codi penal, però, aquesta doble funció del precepte (reforçar el deure de veracitat per interès de tothom i tutelar els interessos patrimonials potencials concrets d'alguns) resulta inevitablement contradictòria, i aquesta contradicció apareix nítidament quan s'aborda el problema de la legitimació per a perseguir el delictes.

2.2. L'acció típica i l'objecte d'aquesta acció

Segons declara el tipus, l'acció falsària ha de tenir per objecte els comptes anuals o altres documents que reflecteixin la situació econòmica o jurídica de la societat, això és, la **imatge fidel** del patrimoni, de la situació financera i dels resultats de la societat. La veracitat d'aquesta acció ha de permetre que els socis aprovin o rebutgin la proposta que formulen els administradors i, en conseqüència, que aprovin o censurin la feina feta en l'exercici econòmic anterior.

Dins dels comptes anuals, s'hi inclouen el balanç, el compte de pèrdues i guanys i la memòria, si bé la fórmula que tria l'article 290 del Codi penal per designar l'objecte material del delictes no limita taxativament ni la classe ni el nombre de documents sobre els quals pot recaure l'acció típica. És necessari entendre, malgrat això, que es tracta de documents essencials per a recollir la informació rellevant de la situació jurídica i econòmica de la societat i rebutjar interpretacions extensives que serien contra el reu. N'hi ha prou d'acceptar que s'hi inclouen tots els documents referents a la comptabilitat de qualsevol societat mercantil o entitat anàloga.

Documents comptables

Una mostra de documents de comptabilitat són els informes trimestrals o el llibre d'actes.

Les condicions de versemblança i capacitat d'alterar la funció que tenen, pròpia de tota falsedat, també s'han de complir. La falsificació dels documents mercantils que incorporen la informació societària essencial ha de contenir una càrrega de lesivitat que, potencialment, pugui danyar els interessos patrimonials o econòmics dels destinataris de la informació i fins i tot, en conseqüència, de la societat mateixa. Una falsedat d'aquesta classe és idònia per a causar un perjudici, perquè comporta el falsejament de partides o aspectes nuclears dels documents, sia alterant-ne les dades reals o ocultant-les. Es tracta d'un delictes dolós i això significa que l'autor ha de captar la idoneïtat de la falsedat per a causar el perjudici econòmic, però no la certesa del dany.

2.3. El perjudici i la legitimació per a perseguir

El problema de la legitimació per a perseguir el delictes és greu perquè d'aquesta legitimació processal en depèn el significat que es vulgui donar al bé jurídic afectat i, amb això, la funció mateixa del delictes –veiem que l'única possibilitat de conferir un caràcter de delictes econòmic cal buscar-la en aquest esment que fa l'article 296 del Codi penal al fet que el ministeri fiscal podrà exercir l'acció quan el fet afecti els interessos generals o una pluralitat de persones. Si no fos per aquesta indicació, no hi hauria res que pogués evitar que tots els nostres delictes societaris tinguessin la condició de delictes semiprivats.

Aquest consoli, però, no oculta que aquest esment a l'afecció als "interessos generals" o a una "pluralitat de persones" dista de ser un paradigma de claredat d'una norma, atès que costa saber quin és el significat que té, i no hem de passar per alt que en matèria penal no es pot admetre la vaguetat o la imprecisió del sentit d'una norma, cosa que inclou les normes referents a la legitimació processal. La pluralitat de persones sembla que indica que es tractarà d'un cercle superior a l'integrat pels *agregats*; llavors, però, resta pendent saber quina és la classe d'interès que per a aquesta "pluralitat" ha estat danyat (i aquí entrem en el requisit d'ofensivitat necessari en tot delictes). Amb els interessos generals succeeix el mateix, ja que caldrà saber què és aquest interès general, o, dit d'una altra manera, l'interès que no succeeixi una cosa per algun motiu majoritàriament sentit entre la ciutadania.

El Tribunal Suprem no ha tingut encara gaires ocasions per a analitzar aquest delictes després del Codi de 1995, però ja ha començat a fixar seu el criteri. En una sentència de 14 de juny del 2000 (RJA 1318/2000), ens diu:

"[D]esprés de l'entrada en vigor del nou text legal, no han quedat despenalitzades totes les falsedats ideològiques comeses per particulars, i així en l'art. 290 del nou Codi penal es considera penalment típica la conducta dels administradors, de fet o de dret, d'una societat «que falsegessin els comptes anuals o altres documents que hagin de reflectir la situació jurídica o econòmica de l'entitat», si bé la penalització d'aquestes conductes exigeix, a més, que això sigui «de forma idònia per a causar un perjudici econòmic a la societat, a algun dels seus socis, o a un tercer [...]». S'ha de destacar també que aquest últim tipus penal és més restrictiu que el derogat ja que exigeix la idoneïtat de la falsedat per a causar un perjudici econòmic, sia a la societat, als socis o a un tercer; cosa que, segons la doctrina científica, exigeix un dol de perjudicar que ha de ser directe i estar provat [...]. Es configura com un tipus penal de perill hipotètic [...]."

En suma, la veritat és que la limitació de l'acció per a perseguir els qui puguin acreditar la condició efectiva de perjudicat desbarata tots aquests intents de veure un bé jurídic d'índole superior als interessos privats. La pretensió d'eludir aquesta conclusió acudint a la declaració continguda en el número 2 de l'article 296, d'acord amb la qual no cal la denúncia dels perjudicats quan el fet afecta els "interessos generals" (en aquest cas pot exercir l'acció el ministeri fiscal), està condemnada al fracàs. En primer lloc, perquè aquesta declaració no està específicament formulada per al delictes de falsedat de la comptabilitat, sinó per a tots els reunits en el capítol XII del títol XIII del Codi penal. Això, en segon lloc, unit a la difusa significació del concepte d'*interessos generals* en relació amb els altres delictes econòmics i especialment amb el de falsificació de la comptabilitat, introdueix un grau tan gran d'incertesa que resulta difícil fixar amb claredat quins són els casos en què el ministeri fiscal podrà actuar d'ofici.

Per tant, a la pràctica, la persecució queda reservada als perjudicats. Qui són, però, aquests perjudicats reals o potencials? Aquesta pregunta ens porta a un altre problema central: el concepte de *perjudici en els delictes econòmics*, que, en contra del que sostenen alguns, no pot ser la mateixa cosa que en un delictes patrimonial.

El perjudici econòmic no és una disminució del patrimoni, sinó una frustració de la legítima esperança dipositada en els beneficis que pot reportar el funcionament correcte del mercat i de les relacions financeres, cosa que a vegades pot abastar també un perjudici patrimonial, però no necessàriament. Dit d'una altra manera: guanyant menys de manera injusta hi haurà sempre perjudici econòmic, encara que en la configuració clàssica dels delictes patrimonials cal perdre en relació amb el que ja es tenia.

Amb independència de la interpretació que se segueixi, sembla que la idea que l'article 290 del Codi penal ofereix una doble dimensió general i particular perquè castiga la falsedat *per si mateixa i per la transcendència 'erga omnes' que té* (però solament i sempre que pugui perjudicar o hagi perjudicat socis o tercers), *ha de ser abandonada*, i assumir que a la pràctica solament servirà per a la tutela d'interessos particulars.

2.4. Els subjectes responsables

Solament poden ser subjectes actius del delictes els administradors de fet o de dret. Malgrat això, els administradors formulen els comptes de la societat, els auditors els verifiquen formalment (submissió als criteris comptables) i materialment (exactitud i veracitat) i la junta general els aprova.

Una de les grans llacunes, segons el parer de molts analistes, és l'absència d'algun esment als **auditors de comptes**: el legislador penal ha optat per no incloure'ls entre els possibles autors del delictes que ens ocupa. Els auditors de comptes solament poden incórrer en responsabilitat penal a títol d'inductors, cooperadors necessaris o còmplices, però mai com a autors. També poden sorgir problemes greus d'imputació de responsabilitat penal a títol d'autors quan es tracta dels liquidadors d'una societat dissolta. Des del punt de vista del dret penal, aquests subjectes no són administradors, però poden tenir en un moment concret el domini decisor sobre els comptes que es presenten, cosa que hauria explicat una referència a la seva possible responsabilitat.

Els subjectes passius poden ser la societat mateixa, algun dels socis o un tercer (sia creditor o no), d'acord amb la idoneïtat de la falsedat per a causar-los un perjudici econòmicament avaluable.

2.5. La qualificació de la pena

La pena que preveu l'article 290 es pot imposar en la meitat superior quan s'arriba a causar el perjudici econòmic. La fórmula usada, en canvi, no permet apreciar fàcilment aquesta qualificació, perquè és d'una dificultat enorme imputar, causalment o normativament, el dany a la falsedat.

D'altra banda, si en veritat s'ha produït un dany patrimonial, pot succeir que sigui d'aplicació preferent un delictes patrimonial, com l'estafa o l'apropiació indeguda, en els quals el perjudici patrimonial també és un element essencial del tipus, de manera que seria necessari acudir a la falsedat societària bàsica.

A partir de la reforma del 2010, es pot plantejar la via de l'anomenada **estafa** o **frau d'inversions** (art. 282 bis del Codi penal), per als supòsits en què es produeixin perjudicis patrimonials produïts per inversions fetes per tercers partint de la creença en la certesa o credibilitat de les informacions financeres difoses per les empreses sobre la seva pròpia situació econòmica.

Documents comptables

Falsejar per a ocultar la desaparició d'actius o de fons és un exemple de dany patrimonial.

3. La infidelitat dels òrgans socials

Amb la introducció de l'article 291 del Codi penal, sembla que el legislador ha optat per criminalitzar els supòsits d'infidelitat dels òrgans socials o els casos d'abús de posició dominant. Efectivament, l'article castiga la imposició d'acords abusius mitjançant la prevalença d'una situació majoritària en els òrgans de representació o govern d'una societat mercantil.

Article 291 del Codi penal

"Els qui, prevalent-se de la seva situació majoritària en la junta d'accionistes o l'òrgan d'administració de qualsevol societat constituïda o en formació imposin acords abusius, amb ànim de lucre propi o aliè, en perjudici dels altres socis, i sense que reportin beneficis a la societat, han de ser castigats amb la pena de presó de sis mesos a tres anys o multa del tant al triple [sic] del benefici obtingut."

La interpretació d'aquest tipus penal requereix no passar per alt l'existència d'un altre delictes que comporta la criminalització de la imposició d'acords lesius adoptats per una majoria fictícia (art. 292 del Codi penal). La presència d'aquest delictes obliga a interpretar el que ara ens ocupa de manera que tingui un contingut autònom i no se superposi a l'altre.

És a dir, l'article 291 del Codi penal sanciona la imposició d'acords abusius obtinguts per l'exercici d'una posició majoritària o dominant en els òrgans socials. Els acords abusius criminalitzats s'obtenen aquí en virtut d'una representació obtinguda lícitament. No ens trobem, doncs, davant majories fictícies obtingudes il·lícitament, l'activitat de les quals s'incrimina en l'article 292 del Codi penal.

No té cap legitimació preveure com a comportament típic l'adopció d'un acord abusiu per mitjà simplement del gaudi d'una posició majoritària en un òrgan de representació o govern d'una societat. Quan aquesta posició de domini en els òrgans socials s'obté de manera legítima, és a dir, quan ens trobem davant majories reals i no fictícies, l'ús més o menys pervers d'aquesta posició, o contrari als interessos dels altres socis, no representa en principi un dels atacs més greus als interessos que es pretenen tutelar. Som en presència d'un dels exemples d'excés per part del legislador penal.

El règim d'impugnació d'acords socials ofereix una resposta suficient a la necessitat de tutela dels drets dels socis minoritaris enfront dels atacs objecte de comentari.

3.1. El comportament punible

En l'anàlisi del comportament punible d'aquest tipus s'han de tenir en compte les qüestions següents:

3.1.1. Els subjectes

En el supòsit de la imposició d'acords abusius obtinguts per l'exercici d'una posició majoritària o dominant en els òrgans socials, ens tornem a trobar davant un delictes especial, ja que la capacitat per a ser-ne l'autor es restringeix a les persones que formen part de l'òrgan de representació o de govern d'una societat.

Malgrat això, pel que fa als subjectes actius, és paradoxal que no s'utilitzi cap fórmula general per a identificar l'òrgan societari de representació.

La restricció a la junta d'accionistes sembla que expulsa de l'àmbit típic els comportaments tinguts en el si dels diferents òrgans de representació d'altres societats: la junta general de socis, l'assemblea general, la junta directiva, la reunió del patronat, etc. És evident, però, que una interpretació així s'ha de rebutjar perquè és absurda.

El **subjecte passiu** són, doncs, els socis minoritaris que, amb la imposició per la majoria de l'acord abusiu, veuen amenaçats els seus interessos econòmics en la societat, encara que crida l'atenció l'absència de la societat mateixa com a subjecte passiu.

3.1.2. La conducta típica

La configuració de la conducta prohibida ha de passar per la conceptualització de l'acord abusiu.

No sembla raonable identificar l'acord abusiu amb l'acord que implica la violació dels drets dels socis, perquè aquesta hipòtesi ja està recollida expressament en el delictes de l'article 293 del Codi penal, mentre que la infracció d'un d'aquests drets –concretament, la negació il·lícita del dret de vot– també es recull en l'article 292.

En conseqüència, el caràcter abusiu de l'acord no depèn de la infracció dels drets de participació dels altres socis en l'adopció. L'acord és abusiu quan es duu a terme en perjudici dels altres socis, amb ànim de lucre propi o aliè i sense que reporti cap benefici a la societat.

El mateix tipus penal defineix quin és l'abús criminalment rellevant. L'acció penal solament és oportuna si l'acord pot posar en perill els interessos econòmics dels altres socis, en la mesura que s'adopta en perjudici seu i amb ànim de lucre injust propi o aliè.

El delicte que ens ocupa solament es pot aplicar, doncs, quan la posició dominant s'utilitza per al lucre propi i en detriment de la resta dels associats.

Vegeu també

Pel que fa a la violació dels drets dels socis, vegeu l'apartat 5 d'aquest mòdul didàctic.

La consumació es produeix amb l'adopció de l'acord capaç de lesionar el patrimoni dels altres socis, sense necessitat que es produeixi el perjudici efectiu.

L'element negatiu típic consisteix en el fet que l'acord abusiu no ha de reportar beneficis a la societat. D'aquesta manera, es pretén subratllar l'enriquiment il·lícit perseguit per l'autor o els autors del delicte. Per tant, si el lucre perseguit per l'acord abusiu s'oculta després d'un benefici insignificant per al patrimoni social, el comportament continua essent típic.

Solament queda exclòs i desplaçat l'ànim de lucre propi o aliè quan l'acord té com a finalitat vetllar realment pels interessos de la societat, encara que sigui a canvi de causar algun perjudici als interessos econòmics de socis minoritaris.

El tipus subjectiu està integrat pel dol i per l'ànim de lucre propi o aliè, com a element subjectiu de l'injust que transcendeix el dol. El subjecte ha de ser conscient que l'acord conté una càrrega de lesivitat per a la resta dels socis i, a més, ha de tenir com a finalitat aconseguir un lucre il·lícit per a si mateix o per a un tercer.

4. La imposició o l'aprofitament d'acords lesius

L'article 292 del Codi penal incrimina un altre tipus de conducta, que es refereix al cas en què l'adopció de l'acord no respon a la presència d'una majoria en l'òrgan social corresponent, sinó a una **configuració fictícia**, és a dir, il·lícita, d'aquesta majoria.

D'aquesta manera, es produeix una diferenciació clara amb el delictes de l'article 291 del Codi penal i es dona un contingut material de l'injust al desvalor d'acció. La intervenció del dret penal se supedita, per tant, no solament a la presència d'un acord abusiu o lesiu, sinó també a les maquinacions il·lícites tendents a formar la majoria fictícia que possibilita aquest acord. El sentit de la intervenció del dret penal és aquí fàcil d'acceptar.

Pel que fa a la separació d'aquest delictes amb el que preveu l'article 293, que criminalitza l'obstrucció de l'exercici dels drets propis dels socis, ens trobem davant un supòsit de progressió delictiva.

La **negació del dret de vot** a qui el té reconegut per llei solament pot integrar el contingut de l'injust de l'article 292 si, a més, permet la configuració d'una majoria fictícia i aquesta majoria adopta un acord lesiu. D'una altra manera, la conducta podria ser rellevant penalment, però solament d'acord amb el que preveu l'article 293 del Codi penal. L'existència del delictes s'ha de desvincular de les possibles accions empresarials en sol·licitud de la declaració de nul·litat dels acords així adoptats.

El delictes tipificat en l'article 292 del Codi penal té com a objecte de tutela els interessos econòmics de la societat o d'alguns dels socis, cosa que explica que la societat pugui ser subjecte passiu del delictes.

4.1. El comportament típic

Per a analitzar el comportament típic d'aquest delictes s'ha de fer referència a les qüestions següents:

4.1.1. Els subjectes actius

Probablement, en el supòsit de la imposició o l'aprofitament d'acords lesius ens trobem també davant un delictes especial. Encara que el precepte no ho determina expressament, es pot inferir de la redacció.

Els acords lesius han de ser adoptats en el si dels òrgans de representació o administració de la societat. En conseqüència, qualsevol soci, independentment de la seva condició d'administrador o no, pot ser, en principi, autor del delicte.

No obstant això, la conducta prohibida no es limita a la imposició d'un acord lesiu, sinó que també inclou que aquest acord sigui aprofitat per a si mateix o per a un tercer.

Aquesta modalitat introdueix un grau elevat d'indefinició, ja que, teòricament, qualsevol persona aliena a la societat es pot aprofitar d'un acord lesiu adoptat en el seu si. Malgrat això, aquesta opció s'ha de descartar, tant a causa dels arguments derivats de la interpretació sistemàtica del precepte com pel fet que qui s'aprofita de l'acord ha hagut d'intervenir en la configuració de la majoria fictícia. I solament pot dur a terme aquesta acció algú amb capacitat de maniobra en els òrgans societaris i que pugui abusar de la signatura en blanc, negar el dret de vot, adjudicar-lo indegudament, etc.

Cal descartar com a materialment injusta l'alternativa literalment deduïble que ens trobem davant una extensió de la condició d'autor, que abraçaria a tots els qui, sense prendre part en les maniobres malèvoles tendents a violentar la voluntat social, ni coadjuvar conscientment ni materialment a l'adopció de l'acord, es limitessin a un simple aprofitament de la situació.

4.1.2. La configuració d'una majoria fictícia

En aquest tipus és essencial que la majoria que possibilita l'adopció de l'acord lesiu s'hagi obtingut il·lícitament. La llei mateixa, si bé renunciant a una casuística excessiva, enumera les modalitats més comunes per a obtenir la majoria fictícia:

- L'abús de la signatura en blanc.
- L'atribució indeguda del dret de vot a qui legalment no el tingui.
- La negació il·lícita de l'exercici d'aquest dret a qui el tingui reconegut per la llei.

Pel que fa a l'**abús de la signatura en blanc**, ens trobem davant un comportament que s'articula entorn de la pèrdua de la relació de confiança entre representant i representat. Això pot ocórrer, en termes generals, perquè el representant ha estat privat de la informació necessària per a orientar el sentit del seu vot, o bé perquè es viola expressament el contingut de l'ordre.

Sobre l'**atribució indeguda del dret** de vot o la negació il·lícita d'aquest dret, cal consultar la regulació detallada que contenen les diferents normes que disciplinen les diferents classes de societats respecte d'aquest dret fonamental del soci.

El tipus penal solament enumera les modalitats descrites a manera d'exemple. Per tant, tal com recull el mateix article 292 del Codi penal, la majoria fictícia es pot obtenir "per qualsevol altre mitjà o procediment semblant".

4.1.3. L'acord lesiu

L'article 291 del Codi penal condiona la rellevància penal de la formació de majories fictícies a l'adopció d'un acord lesiu per a la societat o per a algun dels seus socis. Cal interpretar com a acord lesiu aquell que és econòmicament perjudicial per al patrimoni social o per al patrimoni d'algun dels socis.

La consumació típica se satisfà amb l'adopció de l'acord lesiu, és a dir, amb la posada en perill dels interessos econòmics de la societat o d'algun dels socis, sense que sigui necessària la producció efectiva del perjudici, que pertany a la fase d'esgotament del delictes.

El terme *lesiu* expressa més proximitat en l'afecció al bé jurídic tutelat. Mentre l'article 291 utilitza la fórmula "acord abusiu en perjudici de la resta dels socis", i mostra així una perillositat potencial, en el precepte que ens ocupa hi ha una adjectivació de l'acord com a lesiu, cosa que exigeix una posada en perill concreta.

4.1.4. Les hipòtesis concursals

L'article 292 *in fine* del Codi penal introdueix una regla concursal *ad hoc* quan afirma la punibilitat de les conductes que es descriuen "[...] sens perjudici de castigar el fet com correspongui si constitueix un altre delictes".

La necessitat d'aquesta regla és dubtosa, ja que, en termes generals, quan l'adopció de l'acord lesiu constitueix al seu torn un delictes diferent, ens trobem davant constel·lacions de concursos de delictes. En aquests casos, el càrrec penal pel mitjà utilitzat no abraça el desvalor inherent a l'adopció d'un acord lesiu per al patrimoni social o per al patrimoni d'algun dels altres socis.

5. L'obstrucció de l'exercici dels drets inherents a la condició de soci

Tornem a ser davant un delicte la necessitat politicocriminal del qual és molt discutible.

L'objecte jurídic de tutela del tipus penal contingut en l'article 293 del Codi penal s'ha d'identificar amb els drets econòmics i polítics propis de la condició de soci. Aquest plantejament, no obstant això, no és totalment correcte, ja que, d'acord amb el que preveu l'article 293 del Codi penal, solament alguns d'aquests drets mereixen una tutela penal específica.

Atesa la tècnica legislativa utilitzada, el contingut i l'abast del precepte els determina la normativa extrapenal que regula la condició de soci o, més aviat, els drets inherents a aquesta condició.

En la doctrina s'acostuma a entendre que els drets mínims fonamentals de l'accionista tenen una doble naturalesa: l'economicopatrimonial i la politico-personal:

- **Drets de naturalesa economicopatrimonial.** Pertanyen a aquest grup el dret a participar en els beneficis, el dret a participar en la quota de liquidació i el dret de subscripció preferent.
- **Drets de naturalesa politicopersonal.** Pertanyen a aquest altre grup el dret d'informació i assistència i el dret de vot en les juntes generals.

La descripció típica no segueix exactament l'enumeració que recull l'article 48 de la Llei de societats anònimes. D'una banda, aquesta descripció és més extensa, en la mesura que inclou drets que no es consideren essencials i que s'engloben en l'expressió legal de participació en la gestió o el control de l'activitat social. D'altra banda, tampoc no recull tots els drets de naturalesa fonamental.

En resum, el precepte tutela alguns dels drets reconeguts legalment als membres d'una societat mercantil. Es tracta de vetllar pel funcionament correcte dels òrgans d'administració de les societats i de protegir els ressorts de control sobre la seva gestió per part dels accionistes i els socis.

5.1. Els drets objecte de tutela penal

Els drets de tutela per l'article 293 del Codi penal són els següents:

1) Dret a la informació

El primer dret que tutela el precepte és el dret a la informació, que s'erigeix en un pressupòsit ineludible, mitjançant l'exercici del vot en les juntes generals i del dret a la participació i el control en la gestió de la societat.

El reconeixement legal d'aquest dret presenta un doble vessant:

- D'una banda, els accionistes poden sol·licitar per escrit, abans de la reunió de la junta, o verbalment, durant aquesta reunió, els informes o aclariments que considerin necessaris sobre els assumptes que s'han de tractar en l'ordre del dia.
- D'altra banda, qualsevol accionista, a partir de la convocatòria de la junta general, pot obtenir de la societat, de manera immediata i gratuïta, els documents que cal sotmetre a aprovació, i també, si escau, l'informe de gestió i l'informe dels auditors de comptes.

2) Dret de participació en la gestió o el control de l'activitat social

Amb l'enunciat genèric de dret de participació en la gestió o el control de l'activitat social, cal considerar que es recullen els drets d'assistència i vot en les juntes generals. Aquest últim dret, tutelat per l'article 293 del Codi penal, és el dret bàsic de l'accionista.

En principi, tot accionista gaudeix de tots dos drets, si bé la intensitat amb què els pot exercir depèn de la seva participació en el capital social, ja que es pot exigir la possessió d'un nombre mínim d'accions per a assistir a la junta general.

També es considera tutelat el **dret a tenir una representació proporcional**¹ en el consell d'administració, en el qual l'elecció de membres s'ha de fer per mitjà d'una votació.

⁽¹⁾Article 137 de la Llei de societats anònimes.

Cal esmentar, alhora, el **dret a sol·licitar la convocatòria de junta general extraordinària** que poden fer els socis que siguin titulars, com a mínim, del cinc per cent del capital social.

3) El dret de subscripció preferent d'accions

El dret de subscripció preferent d'accions, que es pot veure limitat, implica que les persones que ja són accionistes o obligacionistes titulars d'obligacions convertibles tenen el dret a subscriure un nombre d'accions proporcional al

valor nominal de les accions o obligacions convertibles que tenen. Per a això, han d'exercir la facultat de conversió en els augments de capital social amb emissió de noves accions.

5.2. El comportament típic

Solament pot ser autor del delicte de l'obstrucció de l'exercici dels drets inherents a la condició de soci l'administrador de fet o de dret, i subjecte passiu, el soci d'una societat mercantil.

Per tant, crida l'atenció la inclusió en el tipus del dret de subscripció preferent d'accions, ja que com que és un dret potestatiu no sembla que l'administrador pugui negar o impedir allò que solament pot dur a terme la junta general.

El comportament típic consisteix a negar o impedir a un soci, sense causa legal, l'exercici dels drets esmentats.

La superposició d'accions civils i penals és inevitable. L'obstrucció de l'exercici dels drets dels socis legitima la impugnació de l'acord així viciat i, al seu torn, compleix formalment els requisits típics de la figura que ens ocupa, ja que en el tipus penal no hi ha cap atribut que permeti diferenciar aquestes dues il·licituds.

L'exigència típica que no hi hagi cap causa legal que justifiqui la negació o l'impediment dels drets s'erigeix com a única barrera a la intervenció penal. Els dubtes sobre l'existència d'aquesta causa o, dit d'una altra manera, l'error vencible sobre aquest element del tipus dóna lloc a l'atipicitat de la conducta, tenint en compte la incriminació exclusiva de la modalitat dolosa d'aquesta conducta.

6. L'impediment a la inspecció o la supervisió

El supòsit previst en l'article 294 del Codi penal constitueix un delictes *sui generis*, ja que la ràtio del precepte no sembla que s'orienti directament a la tutela dels accionistes o socis de les societats que participin de manera permanent en el mercat davant els comportaments deslleials i abusius dels seus òrgans de representació o administració.

Ens trobem davant un delictes formalment econòmic dirigit a la tutela d'un bé jurídic difús i col·lectiu. En aquest precepte s'opta per la configuració d'un delictes de perill abstracte sense cap contingut material. Es criminalitza la infracció d'un deure, l'obstaculització a les activitats de supervisió i inspecció de les agències de control administratiu, cosa que no té res a veure amb els drets dels socis, sinó amb els interessos de l'òrgan administratiu responsable de la vigilància del mercat.

La previsió dels delictes de perill abstracte no constitueix cap estructura típica rebutjable en la protecció dels béns jurídics col·lectius, sempre que les conductes punibles no apareguin en un terreny encara massa allunyat del bé jurídic per a presumir una capacitat lesiva inherent, com ocorre en aquest cas.

Per a la comissió del delictes n'hi ha prou que l'administrador de fet o de dret d'una societat constituïda o en formació sotmesa a la supervisió administrativa –per raó de la seva naturalesa o de l'activitat que fa– obstaculitzi l'actuació fiscalitzadora o supervisora dels òrgans administratius competents. I no és necessari cap resultat concret de perill o de lesió per a l'economia nacional o el sistema financer de crèdit.

Aquest fet no impedeix que no es puguin establir uns límits interpretatius que limitin la conducta típica, com ara els següents:

- No n'hi ha prou que cometi el delictes una societat mercantil qualsevol. És necessari que es tracti d'una societat sotmesa o que actui en mercats subjectes a supervisió administrativa. Això implica que s'ha de tractar d'entitats sobre les quals hi ha un interès col·lectiu perquè la seva constitució, transparència i viabilitat s'ajustin a uns criteris estrictes d'ordenació per raó que els efectes de la seva actuació en el mercat financer transcendeixen els interessos concrets del soci i poden afectar les bases del sistema econòmic dissenyat constitucionalment. La supervisió i la fiscalització han de ser de naturalesa financera, i no les genèriques de vigilància de la inspecció de treball o de la Seguretat Social.

Article 294 del Codi penal

L'administrador d'una societat que obstaculitzi l'actuació fiscalitzadora o supervisora dels òrgans administratius competents incorre en el tipus delictiu de l'article 294 del Codi penal.

- També és necessari fixar l'abast de la conducta típica. L'anàlisi no s'ha de limitar a una interpretació gramatical dels verbs típics *negar* o *impedir*, sinó que cal buscar en la regulació sectorial dels diferents àmbits d'actuació per a especificar-ne els límits.

D'aquesta normativa i del mateix principi de proporcionalitat –que implica que la conducta penal no pot ser més àmplia que la que integra la infracció administrativa– es dedueix que per a cometre el delicte és necessari que l'obstaculització de l'activitat supervisora es dugui a terme després d'un requeriment exprés i per escrit. D'aquesta manera s'evita la criminalització de l'incompliment de deures genèrics de col·laboració o obediència.

A més, el tipus penal, a diferència del supòsit il·lícit administratiu, no es conforma amb una excusa o amb la resistència a l'actuació inspectora, sinó que exigeix l'obstaculització ferma o l'impediment absolut de la inspecció.

Per acabar, cal fer referència a la penalitat del precepte, que faculta el jutge per a decretar l'aplicació d'alguna de les conseqüències accessòries que estableix l'article 129 del Codi penal, a més de la pena privativa de llibertat de sis mesos a tres anys, alternativa amb una pena de multa.

7. L'administració fraudulenta

L'important delictes d'administració fraudulenta és descrit en l'article 295 del Codi penal.

Article 295 del Codi penal

"Els administradors de fet o de dret o els socis de qualsevol societat constituïda o en formació que, en benefici propi o d'un tercer, amb abús de les funcions pròpies del seu càrrec, disposin fraudulentament dels béns de la societat o contreguin obligacions a càrrec d'aquesta de manera que causin directament un perjudici econòmicament avaluable als seus socis, dipositaris, comptepartípics o titulars dels béns, dels valors o del capital que administrin, han de ser castigats amb la pena de presó de sis mesos a quatre anys, o multa del tant al triple del benefici obtingut."

7.1. La funció d'aquest delictes

La deslleialtat o la traïció de l'administrador a la confiança que hi han dipositat els socis és per a molts el delictes societari més greu, i la presència d'aquest delictes, fa un temps discutida –fins al punt que no va faltar qui va dir que sobrava perquè la funció que feia ja la complia el delictes d'apropiació indeguda–, s'explica perquè si no fos per aquest article 295 les conductes que hi caben podrien ser impunes, ja que el nostre dret anterior a 1995 tenia una llacuna que havia estat reiteradament denunciada.

La delimitació més important, perquè al seu torn explica la funció del delictes d'administració fraudulenta, és la que hi ha entre aquest delictes i el d'apropiació indeguda, que segons alguns complia les mateixes funcions.

L'objecte jurídic de protecció del delictes d'apropiació indeguda és el dret de propietat (o de crèdit si l'objecte material fossin diners), mentre que en l'administració deslleial es tracta de tutelar el patrimoni societari, que no solament s'integra de béns patrimonials.

D'altra banda, el delictes d'administració fraudulenta preveu la possibilitat que es cometi mitjançant usos *temporals* dels béns i crèdit societaris, cosa que no pot succeir amb el d'apropiació indeguda, que comporta una detracció definitiva. Hi ha, doncs, un espai propi per al delictes d'administració fraudulenta; una altra cosa és, és clar, la més o menys fortuna aconseguida en la concreta plasmació típica de la figura.

El bé jurídic protegit inclou el patrimoni dels socis, dipositaris, comptepartípics i també de la societat mateixa. Això obliga l'interpret a analitzar allò que comprèn el patrimoni dels socis i el social i en què consisteix el perjudici.

Vegeu també

Per a aprofundir sobre les diferències entre l'administració fraudulenta i l'apropiació indeguda, repasseu el que n'hem dit en el subapartat 1.2.2 del mòdul "Defraudacions".

7.2. La conducta típica

En l'anàlisi de la conducta típica de l'administració fraudulenta, s'ha de fer referència a les qüestions següents:

7.2.1. Els autors

Per expressa indicació legal solament poden ser autors d'aquest delictes els administradors de fet o de dret; sobre qui pot merèixer aquesta consideració em remeto al que hem dit al principi (veg. 1.3) sobre la qüestió. La participació d'altres subjectes en les operacions fraudulentes és perfectament possible, tant si es tracta de socis o empleats de la societat pròpia com si es tracta d'estranyes.

7.2.2. Les modalitats de comissió

Les modalitats de comissió són dues, això és, disposar fraudulentament dels béns de la societat i contreure obligacions a càrrec d'aquesta societat, fet que causa directament en tots dos casos un perjudici econòmicament avaluable als seus socis, dipositaris, comptepartícips o titulars dels béns, valors o capital que administrin, i tot plegat acompanyat de la violació o el trencament dels deures del càrrec pel qual s'exerceix l'administració dels béns socials.

Els anomenats *negocis de risc* (en què l'èxit és aleatori i el perjudici també) tan sols són delictius si impliquen aquesta **deslleialtat** essencial que ha d'acompanyar les accions típiques. No es castiga l'administrador *temerari*, sinó el *traïdor*.

En l'àmbit subjectiu cal, a més del dol, l'objectiu d'aconseguir el benefici propi o d'un tercer aliè a la societat.

7.2.3. El resultat

Aquest tipus de resultat és **de lesió**, atès que s'exigeix que la disposició fraudulenta dels béns de la societat o l'assumpció d'obligacions a càrrec d'aquesta societat causin directament un perjudici econòmicament avaluable als socis o altres titulars dels béns o valors administrats. Perjudicats, d'acord amb el tenor de la llei, solament ho poden ser els "socis, dipositaris, comptepartícips o titulars dels béns, dels valors o del capital que administrin".

L'article 295 del Codi penal acull tota classe d'usos il·límits no dominicals que siguin capaços de perjudicar el patrimoni, entenent per *perjudici* no solament la deterioració o disminució, sinó també l'absència d'increment (el que hauria estat possible amb una gestió lleial) i la frustració de la finalitat social. Amb independència que calgui respectar el rigor de la tipicitat i no desbordar-ne

els límits –cosa que pot succeir si s'exagera la idea que hi té cabuda tot ús no dominical deslleial–, és important situar el punt crucial en l'altre aspecte, això és, el referent al *perjudici*. Aquí sí que és perceptible una diferència neta amb els delictes contra la propietat, en els quals el perjudici està associat a la idea de detriment o disminució d'allò que es tenia abans del delicte, amb independència que això hagi estat incorporat al patrimoni d'un altre, al de ningú o que s'hagi destruït.

Sorgeix aquí amb nitidesa la frontera amb el delicte d'apropiació indeguda també en matèria de perjudici, ja que no es tracta solament de la sortida, amb incorporació al patrimoni propi o sense, de components del patrimoni d'una altra persona (física o jurídica) que s'hagi rebut en administració o qualsevol altre títol, sinó una cosa diferent, en què el que és determinant no és la lesió patrimonial amb increment del patrimoni propi o del d'una altra persona, sinó la realització d'actes que sense ser d'apropiació (àmbit de l'apropiació indeguda) representen usos il·lícits d'allò que s'administra.

7.2.4. Les penes imposables

L'article 295 disposa alternativament les penes de presó o multa, calculada, aquesta última, segons el benefici il·lícit obtingut per l'autor del delicte. Sense reiterar ara la crítica politicocriminal entorn de l'encert d'aquestes penalitats, la veritat és que les penes previstes determinen un important efecte limitador en l'esfera d'incriminació del precepte. En efecte, tan bon punt es produeixi el resultat de perjudici, descrit en el tipus per a la conducta consumada, s'ha de verificar el benefici il·lícit correlatiu per a l'infractor i solament en aquesta hipòtesi han d'estar a disposició del jutgador les penes alternatives previstes *ex lege*. Això determina que, per imperatiu del principi de legalitat i de proporcionalitat, quedi tancat el camí per al càstig de les conductes en fase de temptativa. Si no s'admet aquesta conclusió, les conductes d'execució imperfecta són, en abstracte, d'un dret pitjor que les consumades, ja que enfront d'aquestes conductes el jutgador solament disposarà de la pena de presó, amb el consegüent i inacceptable disbarat valoratiu.

Resum

La incorporació del nou capítol XIII al títol XIII, que tipifica els delictes societaris en el Codi penal de 1995, s'explica per la necessitat de tutela de la veracitat de la informació social, del capital social, del patrimoni dels accionistes, dels seus drets de participació i control i d'altres béns jurídics que els delictes patrimonials tradicionals no poden garantir. Per aquest motiu, el legislador de 1995 ha criminalitzat determinats comportaments abusius fets generalment per administradors de la societat en detriment de la integritat i els interessos de la societat mateixa o de la resta dels socis.

En un àmbit de l'activitat econòmica tan tecnificat i regulat com és l'àmbit societari, no s'ha de perdre de vista que hi ha una gran quantitat de normativa mercantil disciplinadora d'aquesta activitat a la qual cal acudir per a interpretar les conductes típiques. No obstant això, l'article 297 del Codi penal incorpora un concepte de societat més ampli que el mercantil, ja que no considera que la forma societària civil i mercantil sigui l'aspecte més important, sinó el fet que la persona jurídica participi de manera permanent en el mercat per al compliment de les seves finalitats.

La coordinació entre el dret penal i el mercantil en aquest àmbit i la concurrència necessària d'un plus d'antijuridicitat pròpia del fet il·lícit penal en relació amb la infracció no penal porten el legislador de 1995 a tipificar una sèrie de conductes que acostumen a constituir delictes especials, atès que normalment solament les pot cometre l'administrador. Aquestes conductes són, breument, les següents:

- L'anomenada **falsedat societària** (article 290 del Codi penal), que es configura com a delicte especial en relació amb la falsedat documental genèrica, i que requereix per a ser típica la idoneïtat per a causar un perjudici econòmic a la societat, a algun dels socis o a un tercer.
- La **infidelitat dels òrgans socials** (article 291 del Codi penal), manifestada en la imposició d'acords abusius mitjançant la prevalença d'una majoria real en l'òrgan d'administració de qualsevol societat.
- La **imposició o l'aprofitament d'acords lesius** (article 292 del Codi penal) sempre que s'obtingui per majoria fictícia.
- L'**obstrucció a l'exercici dels drets inherents a la condició de soci** (article 293 del Codi penal), com ara els drets d'informació, participació en la gestió i el control de l'activitat social, o la subscripció preferent d'accions.

- **L'impediment a la inspecció o supervisió** (article 294 del Codi penal), sempre que es tracti de societats subjectes a una supervisió administrativa de naturalesa financera.
- **L'administració social fraudulenta** (article 295 del Codi penal) mitjançant la disposició fraudulenta de béns o la contracció d'obligacions. Aquesta norma es refereix al patrimoni societari, i no als béns d'una tercera persona física.

Exercicis d'autoavaluació

1. El concepte penal d'*administrador* pel que fa als delictes societaris s'ha d'interpretar...

- a) en sentit estricte: solament es consideren administradors els qui exerceixen aquesta condició d'acord amb el dret mercantil.
- b) en el sentit que solament tenen aquesta condició els administradors de dret.
- c) en sentit extens, que inclou tant els administradors de fet com els de dret.

2. El concepte penal de *societat* que recull l'article 297 del Codi penal inclou...

- a) solament les societats mercantils.
- b) a més de les societats mercantils, les cooperatives, caixes d'estalvis, mútues, entitats financeres o de crèdit, fundacions i qualsevol altra entitat de naturalesa anàloga que participi de manera permanent en el mercat per al compliment de les seves finalitats.
- c) a més de les societats mercantils, les societats agràries de transformació, cooperatives, fundacions i entitats de crèdit.

3. Els supòsits en què la falsedat societària constitueix també una falsedat documental genèrica s'han de resoldre com a...

- a) concurs de normes, amb aplicació preferent de la falsedat societària per raó del principi d'especialitat.
- b) concurs de normes, amb aplicació preferent de la falsedat genèrica per raó del principi de consumpció.
- c) concurs ideal de delictes entre falsedat societària i falsedat genèrica.

4. Els documents sobre els quals pot recaure l'acció falsària a què es refereix l'article 290 del Codi penal són...

- a) el balanç i el compte de pèrdues i guanys.
- b) l'informe de gestió, la memòria i el compte de pèrdues i guanys.
- c) els comptes anuals i altres documents que han de reflectir la situació econòmica o jurídica de l'entitat.

5. La diferència entre el delicte d'infidelitat dels òrgans socials (article 291 del Codi penal) i el d'imposició d'acords lesius (article 292) resideix en el fet que...

- a) en el primer cas ha d'adoptar l'acord una majoria qualificada.
- b) en el primer cas la majoria que adopta l'acord abusiu és real o lícita, mentre que en el segon cas l'acord lesiu és adoptat per una majoria fictícia.
- c) en el primer cas l'acord és abusiu, mentre que en el segon cas l'acord és beneficiós per a la resta dels integrants de la societat.

6. El terme *acord abusiu* de l'article 291 del Codi penal s'ha d'interpretar com...

- a) l'acord que es duu a terme en perjudici de la resta dels socis, amb ànim de lucre propi o aliè i sense que reporti beneficis a la societat.
- b) l'acord que s'adopta amb infracció dels drets de participació de la resta dels socis.
- c) l'acord que s'adopta incomplint la majoria necessària en l'òrgan social corresponent.

7. La negació il·lícita de l'exercici de dret de vot a qui el té reconegut per la llei en un òrgan social constitueix...

- a) el delicte previst en l'article 292 del Codi penal.
- b) el delicte previst en l'article 292 del Codi penal, però solament quan s'ha adoptat l'acord lesiu.
- c) el delicte previst en l'article 293 del Codi penal, tret que s'hagi adoptat un acord lesiu amb majoria fictícia, cas en què cal acudir a l'article 292 del Codi penal.

8. Les formes específiques d'obtenció de la majoria fictícia a què es refereix l'article 292 del Codi penal són...

- a) l'abús de signatura en blanc, l'atribució del dret de vot a qui legalment no el té i la negació il·lícita d'aquest dret a qui el té reconegut per la llei.
- b) l'atribució del dret de vot a qui legalment no el té i la negació il·lícita d'aquest dret a qui el té reconegut per la llei.

c) l'abús de signatura en blanc i l'atribució del dret de vot a qui legalment no el té.

9. Quins drets del soci protegeix el delictes previst en l'article 293 del Codi penal?

a) El dret a participar en els beneficis, el dret a participar en la quota de liquidació, el dret de subscripció preferent d'accions i els drets d'informació i assistència i de vot en les juntes generals.

b) Tots els drets econòmics i polítics reconeguts al soci o accionista.

c) El dret d'informació, el dret de participació en la gestió i control de l'activitat social i el dret de subscripció preferent d'accions.

10. El delictes d'administració fraudulenta del patrimoni societari constitueix...

a) un delictes de perill abstracte, ja que l'article 295 del Codi penal exigeix que es causi directament un perjudici econòmicament avaluable als socis.

b) un delictes de resultat de lesió, ja que l'article 295 del Codi penal exigeix que es causi directament un perjudici econòmicament avaluable als socis.

c) un delictes de resultat de perill, ja que l'article 295 del Codi penal exigeix que es causi directament un perjudici econòmicament avaluable als socis.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. c

2. b

3. a

4. c

5. b

6. a

7. c

8. a

9. c

10. b

Glossari

acció *f* Denominació atorgada als títols de participació en el capital social de les societats anònimes.

administrador *m* Qualsevol persona que exerceixi realment les funcions de gestió o d'administració de la societat, sia física o jurídica, o que ho faci directament o per representació, de manera delegada o fruit d'un apoderament.

balanç *m* Document social que mostra la situació patrimonial de l'empresa.

CCom *m* Codi de comerç.

compte de pèrdues i guanys *m* Document social que mostra l'activitat econòmica de l'empresa.

comptes anuals *m pl* Unitat que comprèn el balanç, el compte de pèrdues i guanys i la memòria.

CP *m* Codi penal de 1995.

informe de gestió *m* Informe social que inclou una exposició sobre l'evolució dels negocis de la societat i la seva situació, i també l'evolució previsible d'aquesta situació, les activitats en matèria de recerca i desenvolupament i les adquisicions representatives del capital de la societat.

LMV *f* Llei del mercat de valors.

LSA *f* Llei de societats anònimes.

LSRL *f* Llei de societats de responsabilitat limitada.

memòria *f* Document social que mostra els punts jurídicament i econòmicament rellevants relacionats amb el compte de pèrdues i guanys i el balanç.

RJ *m* Repertori de jurisprudència Aranzadi.

societat en formació *f* Societat que ha estat constituïda però que encara no s'ha inscrit en el registre mercantil.

societat irregular *f* Societat que encara no ha sol·licitat la inscripció en el registre mercantil malgrat haver transcorregut més d'un any des de l'atorgament de l'escriptura constitucional.

STS *f* Sentència o sentències del Tribunal Suprem.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Corcoy Bidasolo, M.; Mir Puig, S. (2011). *Comentarios al código penal*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2011). *Derecho penal económico y de la empresa. Parte especial* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2011). *Derecho penal económico y de la empresa. Parte general* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Muñoz Conde, F. (2010). *Derecho penal. Parte especial* (18a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Muñoz Conde, F. (2010). *Derecho penal. Parte general* (8a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Quintero Olivares, G.; Morales Prats, F.; Tamarit Sumalla, J. M.; García Albero, R. (2011). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (6a. ed.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

Tiedemann, K. (2010). *Manual de Derecho penal económico. Parte general y especial*. València: Tirant lo Blanch.

Vives Antón, T. S.; Orts Berenguer, E.; Carbonell Mateu, J. C.; González Cussac, J. L.; Martínez-Buján Pérez, C. (2010). *Derecho penal. Parte especial* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Bibliografia complementària

Bacigalupo Zapater, E. (1995). "La problemática de la administración desleal en el Derecho penal español (consideraciones comparativas entre el derecho alemán y el español)". A: *Hacia un Derecho penal económico europeo. Jornadas en honor del Profesor Klaus Tiedemann*. Madrid.

Bacigalupo Zapater, E. (dir.) (2001). *Curso de Derecho penal económico*. Madrid: Centro de Estudios Ramón Areces.

Bajo Fernández, M. (coord.) **i altres** (1998). *Compendio de Derecho Penal: parte especial* (vol. II). Madrid: Editorial Centro de Estudios Ramón Areces.

Castro Moreno, A. (1998). *El delito societario de administración desleal*. Madrid: Marcial Pons.

Cobo del Rosal, M.; Carmona Salgado, C.; González Rus, J. J. i altres (1999). *Curso de Derecho penal español. Parte especial I y II*. Madrid: Marcial Pons.

Conde-Pumpido Ferreiro, C. (coord.) **i altres** (2004). *Código penal comentado* [amb comentaris i concordances] (2 vol.). Barcelona: Bosch.

Conde-Pumpido Ferreiro, C. (dir.) (2001). *Código Penal. Doctrina y Jurisprudencia* (toms I, II i III). Madrid: Trivium.

Gómez Benítez, J. M. (2002). *Derecho penal económico*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial ("Manuales de Formación Continuada", 14, 2001).

Díaz-Maroto, I. J.; Jiménez-Villarejo, J. (1995). "Los delitos societarios en la Reforma penal". A: *Hacia un Derecho penal económico europeo. Jornadas en honor del Profesor Klaus Tiedemann*. Madrid.

Faraldo Cabana, P. (1996). *Los delitos societarios*. València: Tirant lo Blanch.

Fernández de la Gándara, L.; Sánchez Álvarez, M. M. (1996). "Los delitos societarios: reflexiones preliminares sobre la imposición de acuerdos sociales abusivos (art. 291 del Código penal)". *Actualidad Jurídica Aranzadi* (núm. 238).

Fernández Teruelo, J. G. (1998). *Los delitos societarios en el Código penal español*. Madrid: Dykinson.

García de Enterría, J. (1996). *Los delitos societarios. Un enfoque mercantil*. Madrid: Civitas.

Gómez Benítez, J. M. (1997, febrer). "El delito de administración desleal: criterios diferenciadores con la apropiación indebida y los ilícitos mercantiles". *La Ley*.

Martínez-Buján, C.; Areán, M. (coord.) (1998). *El nuevo Código penal de 1995*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2002). *Derecho penal económico*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Pereda Rodríguez, J. M. (1992). "Los delitos societarios en el Proyecto de Ley Orgánica del Código Penal". *Poder Judicial* (núm. 28).

Moreno Canoves, A.; Ruiz Marco, F. (1996). *Delitos socio-económicos. Comentario a los arts. 262, 270 a 310 del nuevo Código penal* [concordats i amb jurisprudència]. Saragossa.

Nieto Martín, A. (1996). *El delito de administración fraudulenta*. Barcelona: Praxis.

Quintero Olivares, G. i altres (2011). *Comentarios al Código penal español* (6a. ed.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

Rodríguez Montañés, T. (1997). *La responsabilidad penal del administrador desleal y los nuevos delitos societarios*. Madrid: McGraw-Hill.

Rodríguez Mourullo, G. (dir.) **i altres** (1997). *Comentarios al código penal*. Madrid: Civitas.

Rosal Blasco, B. del (1998). *Los delitos societarios en el Código penal de 1995*. València: Tirant lo Blanch.

Sánchez Álvarez, M. (1996). *Los delitos societarios*. Pamplona: Aranzadi.

Silva Castaño, M. L. (1997). *El delito de apropiación indebida y la administración desleal de dinero ajeno*. Madrid: Dykinson.

Silva Sánchez, J. M. (1994). "El Derecho penal bancario en España". *Actualidad Penal* (núm. 48).

Suárez-Mira Rodríguez, C. (2004). *Manual de Derecho penal* (2a. ed.). Madrid: Civitas.

Terradillos Basoco, J. (1995). *Derecho penal de la empresa*. Madrid: Trotta.

Vives Antón, T. S.; Boix Reig, V.; Orts Berenguer, E. i altres (1996). *Comentarios al Código penal de 1995*. València: Tirant lo Blanch.